

תפיסת מורי מורים את המושג 'חוסן ערכי' בתהליך ההכשרה -

המשגה והטמעה

תקציר מנהלים

ד"ר לאה ברץ

מכללת אחווה, נובמבר 2016

תפיסת מורי מורים את המושג 'חוסן ערכי' בתהליך ההכשרה -

המשגה והטמעה

בשנים האחרונות המחקר על אודות חוסן תופס תאוצה, הניסיון להגדיר חוסן נעשה באמצעות הגדרות מדיסציפלינות שונות: כמו פסיכולוגיה, סוציולוגיה, ולאחרונה גם הגדרות מתחום הגנטיקה. אולם עדיין אין בנמצא הגדרה מכלילה. רוב ההגדרות מציינות את מקורות החוסן כנשענות על ההיבט האישי, הביולוגי, הסביבתי או שילוב של סך הגורמים או חלקם, וכן על סט של מושגים נלווים כמו: חוסן נפשי, חוסן קהילתי, וחוסן חברתי לאומי. העיסוק בתחום החינוך בנושא חוסן ערכי במדינת ישראל לא זכה עדן לדיון מקיף, אי לכך אציג בדו"ח סקירה המנסה להציג באופן מקיף את המושג, תוך התייחסות לנכתב על כך בספרות התיאורטית.

המונח "חוסן" או "גמישות" הפך נפוץ בשפה יומיומית ולכן חשוב לברר מה פירושו של 'חוסן' בהקשר של מקצוע ההוראה. ההגדרות מתמקדות בזיהוי הסכנות לפרט ומיצוב מנגנוני ההגנה המאפשרות חוסן ומזהות תכונות מיוחדות המאפיינות התאוששות מהירה אצל אנשים. הגדרות של חוסן כללו לא רק התאוששות מלחץ המביא לרמה קודמת של בריאות, אלא גם של צמיחה מתמשכת כתוצאת מתגובה בריאה למצבים מלחיצים (Reich, Zautra, & Hall, 2010).

מנספלד (Mansfield, 2016) במאמר מקיף על נושא החוסן בתהליך ההוראה מבקשת להציג מסגרת לבניית חוסן בהכשרת מורים. המסגרת נשענת על בחינה ממוקדת של ספרות מחקר רלוונטית, שנכתבה על חוסן בהקשריו החינוכיים. מטרתה העיקרית של הפדגוגיה בבניית חוסן חייבת להיות תמיכה באנשים כדי לפתח לעצמם יכולת עמידות. במסגרת זו, חיוני ללומדים ולחקור את מהות יחסי הגומלין שלהם עם אחרים והיכולת שלהם לשמר ולשפר את הקשרים (Gu, 2014). עבור חלק מתלמידים, זה כרוך גם להיות מסוגל לזהות, לסבול ולתווך את המתח בין הכלה והדרה. גישה קונטקסטואלית לחוסן מועילה להתחשב ביחסי הגומלין בין הלומד וסביבתו בניהול ושמירה על החוסן (Jordan, 2012). בסביבות למידה של המאה העשרים ואחת צריכה להיות בפיתוח קישוריות עם עצמי ואחרים (McAllister and McKinnon, 2009), ולדעת אוונס (Evans, 2015) ההתמקדות בנושא חוסן בתהליך הכשרת סטודנטים ראוי שיעשה בעיקר בסטודנטים הבאים מקבוצת מיעוט.

כאשר אני מבקשת להתייחס למושג "חוסן ערכי" אינני יכולה להתעלם ממרכיב ה"ערך" המהווה חלק מן המושג החדש. בשנת 2013 הציג משרד החינוך מסמך הדרך בחינוך לערכים במדינת ישראל (ברנדס ויששכר, 2013). המסמך מקיף שאלות רבות בנושא: האם יש ערכים "מוחלטים"? האם ערכים הם תלויי אסכולה חינוכית או שמא אפשר להגדיר ערכים כ"ערכים מותנים" (פישר, 2015)?

חוסן ערכי מתבטא במצב שבו מתקיימות אמונות מוסכמות אודות מה נכון ומה לא נכון, מה ראוי לעשות ומה אסור לעשות, וקיימת נכונות ומחויבות לפעול על פי ידיעה זו. מרכיב מרכזי של החוסן הערכי הוא תחושת השיתוף והסולידאריות, המביאים את היחיד לתפיסת אחריות ודאגה לכפיפים לו. בנוסף אפשר לזהות ולהבין את החוסן הערכי באמצעות תיאור הקוטב ההפוך לו, כלומר בחינת מצבים שבהם קיימות בעיות ערכיות קשות ומוסר אישי נמוך ואת אופן התמודדותה והתנהלותה של הנהגה במצבים כגון אלה (עופר וחוברותיה, 2008).

תרומת המחקר

מחקר זה מבקש להתחקות אחר בניית חוסן ערכי בתוך מסגרת ארגונית, במקרה דנן קבוצת האנשים שיש להם עניין משותף הוא מורי מורים במכללות להכשרת מורים. חשיבותו של הנושא היא בהגדרה של מושג הרווח בתקשורת ובמרחב הקהילתי בהקשרים שונים. למושג חוסן מוקדשת התייחסות רבה מתוך הבנת חשיבותו של הנושא לכינון חברה מתפקדת, יעילה ואיכותית. בתחום החינוך המושג טרם זכה להגדרה. ראוי להגדיר את מהות המושג ובשלב הבא לבחון, אילו כלים יש לעצב כדי שבאמצעותם ניתן יהיה לבחון תהליכי שינוי בתוך המסגרת הארגונית מאחר שהמכללה היא מבנה ארגוני נתון - הייעוד שלו, האקלים הארגוני ודרך ההתמודדות, אמורים להיות איתנים גם במצב שבו מתגלה כשל או אירוע חריג, העלול לפגוע ברציפות התפקודית של מורה המורים.

הבנה של המושג עשויה לשמש אמצעי לבניית מודל בתהליך בניית החוסן של הפרט, ואחר שילובו של הפרט במערכת המורחבת (מאקרו - המכללה) כדרך לביסוס חוסן קהילתי. מורי מורים אמורים להקנות למתכשר להוראה כלים שבהם יוכל להיות קשובים לתהליך החינוכי המתרחש סביבו. להכיר, לברר לעצמו ולהגיע למצב של אימוץ ערכי הארגון והטמעתם, כך שיהיו חלק מזהותו ויאפשרו לו להטמיע את הערכים ולהיות מחויב להם כאשר הוא יהיה כמורה.

אוכלוסיית המחקר היא 24 מורי מורים במכללה להכשרת מורים. שני כלים שימשו במהלך המחקר, הראשון: שאלון מקוון שהופץ בין מרצי המכללה. על מנת לעמוד על תפיסתם של מורי מורים את מהות החוסן הערכי. שאלון, שנבנה והופץ בין מתכשרים להוראה בניהול ובין מתכשרים להוראה בכלל בשנים 2014-2015 והווה דגם לנושא. השאלון המקוון הנוכחי הופץ באמצעות רשות המחקר של המכללה. כלי זה נועד לאפשר למורה המורים ביטוי מילולי שאינו מוטה. בשאלות הפתוחות, המשיבים התבקשו לתאר התנסות שיש בה, משום תחושה של חוסן ערכי, לספר על אודות תחושותיהם בעקבות ההתנסויות, לאפיין רכיבים של המושג ולספק הגדרה שמקורה בהתנסות שלהם. אחר ראינו מורי מורים תוך שנתבקשו לנסות ולתאר את תהליך החוסן הערכי המלווה את עבודתם.

מקריאת הנתונים עלו התמות הבאות:

התמה הראשונה המציגה את מקורותיו של החוסן הערכי.

התמה השנייה מציגה הגדרות למושג שניתנו על ידי מורי המורים. הגדרות קונספטואליות - אופרטיביות והגדרות מטאפוריות.

התמה השלישית מציגה את רכיביו של החוסן הערכי: רכיבים גלויים ורכיבים סמויים.

התמה הרביעית מציגה מצבי משבר המצלים על חוסן אישי.

וממנה נגזרת תמה המציגה דרכי התמודדות עם מצבי המשבר.

התמה האחרונה מציגה אפשרויות שהעלו מורי המורים, כיצד להנחיל חוסן ערכי למתכשרים להוראה.

הניסיונות להציג הגדרה חד משמעית למושג חוסן מעיד עד כמה חסרה אמירה חד משמעית ברורה בנושא. יתר על כן, להוסיף למושג זה עוד רכיב הקשור בתחום הערכי מעצים את הקושי לומר באופן חותך וברור מהו חוסן ערכי. במהלך המחקר נסקרו מקורותיו המושג באמצעות הנכתב על כך בספרות בעולם כדי למקד את הנושא במורי המורים בישראל. נבחנה תפיסתם של מורי מורים את מאפייניו על פי תפישתם, וכפועל יוצא של עבודתם במכללות להכשרת מורים. כמו כן המחקר בחן כיצד ניתן להשפיע על מתכשרים להוראה "משהו" ממקור החוסן הערכי של מורה המורים: האצלה בדרך של עשייה גלויה

או בדרך סמויה. מתוך תשובותיהם ניתן ללמוד, כי מארג תכונות האישיות אינו יכול להישאר מהות תיאורטית הבונה אמונה או תפיסה חינוכית, אלא יש להפוך אמונות אלו לאידיאולוגיה חינוכית הבאה לידי ביטוי בשדה בעזרת פונקציות קוריקולריות, בעיקר באמצעות הפונקציות הסמויות כמו היות מודלינג, המטמיע ערכים בכל זמן, מקום ודרך וגם באמצעות תהליכי עבודה גלויים כמו אלה שהוזכרו בתמה המתמייחסת להקניית חוסן ערכי. האחריות המוטלת על מורי המורים לעשות שימוש השפעתם לשם בניית רוח יחידה ולעיצוב החזון המקצועי הוצגו גם בדבריהם של המרואיינים. בצד האחריות לדרך פעולתם קיימת גם מודעת למצבים המחלישים את חוסנם הן בפן האישי ובמקביל את חוסנם הערכי. גורמים אישיותיים ורכיבים קשורי תוכן תורמים לחוסן ערכי מורי (Day & Gu, 2014; Johnson et al., 2014) המלצות על כך נתנו ברמת הפרט, בית הספר והמערכת. מעט מחקרים נעשו כדי לבחון מה עושים לרווחת המורה ולתמיכה בשיפור החוסן הערכי שלו בעיקר על הדרך להענקת כלים שיתרמו תרומה חיובית להתפתחות חוסן ערכי בעיקר בשלבי הקרירה הראשוניים (Castro, Kelly, & Shih, 2010). תוצאה רצויה של תכונות הכשרת מורים היא לפתח בוגרים שיהיו מורים באיכות גבוהה, שבתהליך ההכשרה יינתנו להם כלים כיצד לשמר מוטיבציה וכיצד להתמיד במחויבות ובהתלהבות לאורך שנים רבות. תנאי מרכזי להגשמת היכולת של היות מורה מורים חסון ערכית הוא שיהיה קשוב, יכיר, יברר לעצמו ויגיע לאימוץ ערכים אלו כך שיהיו חלק מזהותו. רק אז יוכל לגלם את הערכים בהתנהגותו ויהווה דוגמה הן להבנתם והן למחויבות להם. במציאות בה כלל הפרטים הופכים למסגרת מלוכדת, שבה קיימת תמיכה חברתית ואופטימיות, ניתן ליצור קשרים בינאישיים, הדדיים ומספקים, המאופיינים באיזון של נתינה וקבלה (Baratz, 2015) פיתוח תהליך חשיבה ערכית הוא תהליך שיבהיר מסרים להתנהגות ראויה של מותר ואסור, וייתן אותותיו על פעילות הן בתוך המסגרת הלימודית והן מחוצה לה. משום שבמקצוע ההוראה לא קיים קוד אתי מקצועי מוגדר כמו במקצועות הרפואה, הפסיכולוגיה או העבודה הסוציאלית חשוב שעקרונות מוסריים ערכיים אינהרנטי מתהליך עבודתו של המורה (ברץ וריינגולד, 2013: פישר, 2015).

חוסן ערכי מיסודו מהווה כלי מרכזי ליצירת לכידות חברתית וערבות הדדית- לכידות במציאות בה קיימת תמיכה חברתית ואופטימיות (Seligman, 2000), שבה יש יכולת ליצור קשרים בינאישיים, הדדיים ומספקים, המאופיינים באיזון של נתינה וקבלה. האקלים והתרבות החינוכיים הנוצרים בארגון החינוכי (כהן- מיתר, 2015, 2011) יכולים להוות מנוף, או מכשול, לעמידה באתגרים הערכיים העתידיים. לאור האמירות שנאמרו חשוב לחזור ולהציף מושגים אלו גם אם הם נראים טריוויאליים. כדאי להקנות כלים המהווים מפתח לגיבוש חוסן ערכי מתוך תהליכים קוגניטיביים ותהליכים חווייתיים לא רק כלימוד תיאורטי, אלא כדרך לגיבוש תפישת עולם. החוסן הערכי יוצג כמרכיב משלים ליכולתם לבצע את משימותיהם זאת באמצעות פעילות חינוכית פורמאלית, בנוסף, ניצול הזדמנויות (בלתי פורמאליות), יצירת סימולציה של אירועים חינוכיים ובעיקר הצגתה של דוגמה אישית (מודלינג). בנייתה של סביבה תומכת מאפשרת להשתמש במשאבים פנימיים להתמודד עם אירועים המחייבים חוסן נפשי המכונן חוסן ערכי.

כפי שעמד על כך גורדון (2014) פיתוח משמעות ואמונה פנימית (Internal Power) – יצירת אמונה בצדקת הדרך והחדרת אמונה בהבנת המשמעות של ייעודם זאת מתוך הבנה שבמקום שבו אנשים מוכנים לעמוד על עקרונותיהם, התפקוד שלהם לאחר פגיעה יהיה גבוה יותר מאשר במקום שבו רמת המוטיבציה נמוכה בהתאמה להנחת עבודה המתמייחסת לתפקוד של חיילים. תפיסת המודלינג שמורי המורים דברו עליה בהרחבה מתוך הבנה, כי המושג מהווה מושג מכליל להתנהלות ראויה.

מגבלות המחקר: המחקר נעשה רק בקרב אנשי מכללה אחת. אמנם מן המדגם ניתן ללמוד על הלכי רוח מייצגים, אבל יש להקיף את המדגם ולהכלילו על אנשי כל המכללות. כדי לקבל תמונה מקיפה על מהות החוסן הערכי יש לבצע מחקר כמותי שיהיה מבוסס על ההיגדים שעלו מתוך הראיונות. תמונה

שלמה על מהות הנושא יכולה להתקבל גם אם תבחן עמדת מנהלים ומורים והצוות הרב מקצועי במערכת
החינוך.